

Pillid ja pillimäng Setomaal

Õie Sarv, Maarja Sarv

Kirjeldus

Veel tänapäevalgi on pillimängul ja -muusikal seto kultuuris oluline koht. Tantsimist peetakse Setomaal ja setode kokkusaamistel iseenesestmõistetavaks ja niisamuti peetakse loomulikuks, et igale suuremale või pidusemale üritusele kutsutakse mõni pillimees. Otseselt seto pillimängijaid ei ole küll kuigi palju ja veelgi vähem on põhjalikult traditsioone tundvaid ning autentseid mänguoskusi valdavaid pillimehi. Samas neid, kes Setomaal või setode üritustel vähemal või rohkemal määral liiguvad ja seto lugusid teavad, on arvestatav hulk. Seetõttu võib tõdeda, et huvi seto pillimuusika vastu ja kontingent, kes võiks seto traditsioonilist pillimuusikat edasi kanda, on olemas.

Pillimänguoskusega seondub otseselt ka vanade ja uute seto pillide temaatika. Täna mängitakse enim lõõtsalisi, kusjuures levinuim neist on karmoška. Viulit, eriti selliselt nagu aastakümneid tagasi, tänasel päeval enam ei mängitagi. Niisamuti on äärmiselt väheseks jäänud vanamoodi lõõtsamängu – kuid just viiul ja lõõts ongi olnud põhilised instrumendid seto pillimuusika kujunemisel selliseks, nagu seda täna tunneme. Seetõttu oleks oluline püüelda mitte vaid seto tantsulugude ja tantsude säilitamise, vaid komplekselt vana tüüpi pillide ja vanamoodi nüansirikka mängustiili poole koos kultuurile omastest väärtushinnangutest lähtuva tantsuoskuse ja repertuaariga. Üsna sarnane situatsioon on ka kandlega, mis on kujunenud peamiselt esinemise, muusika töötlemise või kodus musitseerimise pilliks ja on seetõttu kaotanud oma tantsulise funktsiooni.

Varem oli Setomaal kombeks, et pilli mängisid mehed, tantsisid enamasti aga naised. Täna sellist vahet enam ei tehta, mis on (muidugi) toonud kaasa palju muutusi nii tantsimises kui ka pillimängus, näiteks pillimängu võtetes, stiilis ja instrumentide valikus. Tantsudest eelistatakse paaristantse, mis määrab suuresti pillimängijate repertuaari. Lisaks on varasemalt Setomaal peetud kevad-talvist paastu, mille ajal pilli ei mängitud, samuti oli keelatud tantsimine ja laulmine. Nüüdsel ajal sellest eriti kinni ei peeta, sest õigeusk ei mängi seto kultuuris enam nõnda suurt rolli.

Ajal, mil seto kultuuriruum toimis täielikult traditsioonilisena, oli pillimäng setode igapäevaelu üks osa. Täna puutuvad seto (pilli)muusikaga kokku peamiselt kultuuriteadlikumad setod. Seto lugusid mängib suur hulk pillimängijaid, ent võib arvata, et enamik ei tegele sellega süstemaatiliselt ega pane tingimata rõhku mängu autentsusele. Avalikult mängivaid seto pillimehi on mõni üksik. Nende taust ja tase on väga erinevad, kuid kõigile neile on seto muusika mingil moel oluline – see kas seostub päritoluga, meeldib kõla poolest või tagab mingi lisateenistuse.

Ajalooline taust

Mida enam ajas tagasi minna, seda vähem on meil traditsiooniliste pillide ja pillimängu kohta teavet. Teadaolevalt on vanimateks Setomaal kasutusel olnud muusikariistadeks erinevad puhkpillid ja viled ning kannel. Paari teate ja pildi põhjal võib öelda, et Setomaal on mängitud paarisvile ehk valipilli, mis on iseloomulik Lääne-Venemaale ja Valgevene. Pildiline tõend pärineb aastast 1861, mälestusteade selle pilli kohta on kirja pandud 1976. aastal Setomaal. Valipilliks nimetati kahte männi- või kuusepuust, aga vahel ka pajukoorest tehtud vilepilli. Chr. H. J. Schlegel on 1815. aastal kirjeldanud, kuidas Setomaal mängis 12-aastane poisike „kahel flöödil“ vene tantsuviisi. Tegu on lihtsa pillikesega, mille valmistamine on igale lapsele jõukohane. Mujal on seda nimetatud ka putkevileks, heinavileks või lihtsalt vileks ja pajupilliks (*paiupill*). Vanarahva uskumuse järgi ei tohtinud tüdrukud seest õõnsaid torujaid pille mängida, seega puhusid vilepille ainult poisid. Tänapäeval sellest tavast enam kinni ei peeta.

Väga tuntud väikepill oli savipill ehk partsipill, mis nüüdseks on muutunud samuti vähetahtsaks. Suuremat puhumisjõudu vajas sarvepill (*sarvõpill*, *sõrmulinõ*, *sõrmulitsõsarv*), mis koosnes kolmest osast: pilliroost või puust piuk (*pill*), pilliroost või männipuust toru (*sõrmulinõ*) ja sarv. Huvitab puhkpill on olnud karjapasun (*lepätoro*, *lutt*), mis on tänaseks samuti jäänud vaid mälestuseks kunagisest setode kõlamaailmast, ehkki selle valmistamine ei ole kuigi keeruline. Karjapasunaid tehti kevadisel ajal lepa- või pärnakoorest. Need olid karjaste pillid. Tänapäeval aga karjas enam ei käida ja seega on kadunud ka nende pillide tarbefunktsioon.

Setomaalt on teada n-õ väikekandle-tüüpi, 6-9 keelega kannel, millel on kõlalaba ehk *helühand*. Keeled asetsevad lehvikukujuliselt, laba laiemas otsas on puust kõlapulgad. Kandle kõlakast tahuti ühest puust (kasutati erinevat puitu) ja kõlalaud enamasti kuusest. Seto väikekannel oli aktiivsemalt kasutusel kuni 20. sajandi algupooleni. 1913. aastal salvestas soome rahvapilluurija A. O. Väisänen Setomaal 12 akordilise mängutehnikaga lugu viielt mängijalt, nende hulgas on seto karguseid ja õigeusu kiriku kellade jäljendamisi. Kannel sobis hästi tantsupilliks – enamasti karguse saateks. Laulusõnades tutvustatakse kannelt järgmiselt: „*Pill om helle pedäjäne, kannõl kallis kadajanõ. Kannõl om katsa keelega, viiol om viie häälega*“ – ehk siis kui heleda kõlaga puust pilli, mille eriline kõla tuleneb keelte koos helisemisest, nagu viiulilgi. 20. sajandi algupoolel levis Setomaale tsitri-tüüpi eesti kannel (külakannel, rahvakannel, nn suur kannel), sellega koos tuli kasutusele erinev mängustiil ning levisid uued pillilood.

Umbes 19. sajandi keskel jõudis Setomaale viiul (*kiik*, *kiigapill*). Nii viiuli kui ka kandle mängimist kutsuti Setomaal „*lüüminõ*“ (löömine), kuna see seisnes sõrmedega üle keelte löömisel. Viiuli laialdasem levik jäi aega, mil vanemat tüüpi variatsioonirikkad tantsulood olid sama populaarsed või veel enamgi levinud kui mujalt sisse tulnud paaritantsude meloodiad. Viiulimängijad võtsidki üle

mitmehäälse kandlemängu kõla ja kohandasid selle viuli tehniliste võimalustega. Seto viulimängu puhul võib leida tehnilisi sarnasusi erinevate slaavi rahvaste viulimuusikaga.

19. sajandi lõpul võeti Setomaal kasutusele lõõtspill, mis oli väga kallis instrument. Selle ostmiseks tuli koguda raha. Pikka aega toodi enamik pille Venemaalt, valdavalt kasutati Peterburis (või sealsete pillide eeskujul) valmistatud liblika-tüüpi lõõtsasid (lõigatud nurkades liblikakujulised kaunistused). Need pillid olid sügava tämbri ja paljude tehniliste võimalustega, näiteks võimaldasid need mängida ka minoorseid lugusid. See sobis hästi kohaliku, aga ka mujalt sisse tuleva repertuaariga. Vastavalt pilli võimalustele hakati mängima ka mujal kuuldud lugusid. Uus tugevam kõla aga tõrjus vaiksema heliga kandle ja viuli tagaplaanile. Tasapisi hakkas libliklõõtsa kõrvale ilmuma ka muid lõõtsalisi – bajaan, akordion ja karmoška, mis on tänaseks seto lõõtsamängu traditsiooni peaaegu unustuse hõlma lükanud. Uuemad lõõtsalised erinevad kõik libliklõõtsast üht- või teistviisi nii mängutraditsioonide, tehniliste omaduste kui ka kõla poolest. Vanamoodi kõlaga seto lõõtsamängu oskajaid on tänaseks järele jäänud vaid mõni üksik.

Muid pille on Setomaal teadaolevalt kasutatud äärmiselt vähe, pigem juhuslikult. Väikest elavnemist pillide valikus võis näha 20. sajandi esimestel kümnenditel (aga ka juba 19. sajandi lõpul), kui ülejäänud Eesti eeskujul moodustati pidudel ansambleid ja väikeseid pillimängurühmi. Need jäid aga siiski n-ö traditsioonivälisteks linliku muusika hetkelisteks sissetoojateks sel ajal veel suhteliselt tugevas traditsioonilises kultuuriruumis. Pikemalt need pillid, mida tol ajal kasutati, seto muusikatradsiooni püsima ei jäänud.

Täna mängivad setod kõige enam karmoškast. Põhiliselt tuleneb see mugavusest, kuna seda on kerge kaasas kanda, pilli pole tarvis häälestada, heli on küllalt tugev ja mängida lihtne. Mingil määral on populaarsust kogumas ka seto väikekandle mäng, kuid seda pigem vaiksemas olustikus, vaid haruharva tantsuks. Kahjuks mõistavad aga vaid üsna vähesed mängida selles stiilis, nagu seda tehti varem, kui kandlemängu traditsioonid olid veel katkematult elus püsinud. Niisamuti nagu kandlemäng, on Setomaal vahepeal katkenud ka traditsiooniline viulimängutraditsioon: vanamoodi rütmika, tehnika ja kõlaga viulimängu täna praktiliselt enam ei kuule.

Edasikandumine

Läbi aegade on Setomaal pillimängutraditsioonid (k.a tunnetus, rütmika, tempo, stiil) edasi kandunud otse teiselt (kogenumalt) pillimehelt õppides. (Alles 20. sajandil, mõnel juhul ka juba 19. sajandi lõpus, on pillimängu õpitud mõnes koolis.) Nüüd on seto pillioskajaid vähe, veelgi vähem on kogenud ja hea traditsioonilise tunnetusega pillimehi. Seetõttu on huvilised tihti sunnitud õppima eeskujude alusel, mis ei põhine enam vaid vanadel traditsioonidel või on domineerivalt võõrapäraste mõjutustega.

Samas on seto tantsumuusika üsna omapärase kõlaga ja nii on selle vastu jätkuvalt huvi.

Parim oleks, kui pillimängutraditsioonid leviksid jätkuvalt tugevatelt pillimeestelt noorematele ja algajatele, ent suurepäraselt vanu pillimängustiile ja tunnetust valdavaid pillimehi on vaid üksikuid. Nendeni noored või vähemkogenud õppijad aga tihti ei jõua: kas ei oska neid leida või ei toeta vanamoodi muusika kaasaegseid eesmärke. Samuti ei osata pillimängu ja -lugusid õppides vanadele väärtustele piisavalt tähelepanu pöörata. Teadmatuse, et pillimängu või -lugude õppimisel saaks püüelda põhjalikuma ja autentsema poole, nõrgendab kõne all olevat traditsiooni märgatavalt.

Tänapäeval elatakse mitmes kultuuriruumis korraga, seetõttu ei ole võimalik end pühendada ainult ühele kultuurile. Nii kiputakse tihti seto kultuuri suhtes pinnapealseks jääma. Kui vanasti oli piirkond kogukonda kooshoidev ja kogukond oli põhiliselt ühest rahvusest, siis nüüd on setod läinud suurelt osalt mujale elama ja Setomaale on tulnud muu kandi inimesi – selline olukord muudab kultuuri olemust märgatavalt. Selle valguses võib öelda, et paljud noored pillimehed on üles kasvanud teises kultuuriruumis (mitte traditsioonilises), mistõttu nõuab seto kultuuri tundmaõppimine neilt suurt pühendumust ja valmisolekut end sellele täielikult pühendada.

Võimalikud ohud

Suurim oht seto pillimängutraditsioonide säilimisele on pinnapealsus ja kergekäeline muusika ning mängutehnika kaasajastamine. Sellel on kaks põhjust. Esiteks ei teata, et traditsioonilise pillimängu juures on tunduvalt enam nüansse ja omadusi kui esmapilgul välja paistab. (Tegelikult on need tervikliku autentse traditsiooni säilimise juures määrava tähtsusega.) Teiseks püüdlevad tänapäeva muusikud ja pillimehed liigagi tihti lavaliste nõudmiste ja muusika teadliku kaasajastamise ning „huvitavamaks” muutmise poole. Väga levinud on arusaam, et päris täpselt vanamoodi mängides on muusika igav või et keegi ei soovi seda kuulata. Samal põhjusel mängitakse üsna vähe ka vanemat tüüpi lugusid, kuna neid peetakse liialt üheülbalisteks või ei osata nende järgi tantsida. Teadlik uuendamine või lavalisemaks muutmine nõrgendab aga tantsumuusika (ja igasuguste traditsioonide) jätkusuutlikkust, kuna see ei lähtu enam kultuuri sisemistest ja põlistest väärtustest.

Praegused õpetamismeetodid põhinevad ennekõike uuendustel ja muusika seadmisel, aga ka teistest traditsioonidest pärit tehnilistel võtetel, mis viib seto muusika tema algsest olemusest kaugemale. Seejuures on oluline mõista, et uuendused, iga pillimehe ja piirkonna oma stiil ning improvisatsioon, ei ole iseenesest halvad, vaid on enamasti elujõulise pärimuskultuuri osa. Kuid selleks, et traditsioonid säiliks muudatuste valguses pärimuslikuna, peavad muutused ja uuendused jääma minimaalseks. Neid ei tohi korraga liiga palju sisse tuua ja nad peavad konkreetse

kultuuri seniste väärtushinnangutega kindlasti kokku sobima, st lähtuma kultuuriruumist ja selle põhiväärtustest. Kaasaegsed pillimängijad aga tihtipeale nendele asjadele ei mõtle, kuna sellekohane õpetus ja debatt praktiliselt puudub. Seetõttu muutuvad kirjeldatud probleemid ajas üha tõsisemaks ja traditsioonid aina nõrgemaks.

Toetamiseks astutud sammud

Seto pillimängu traditsioonide tugevdamiseks on korraldatud mitmeid laagreid ja kursusi. Käima on läinud otse vanadelt meistritelt õppimise programm (meistrilt sellile), mis väärtustab just vanamoodi pillimängu õppimist. Põhiline, mis seto pillimängu traditsioonide säilimise heaks on tehtud, ongi üksteisele pillimängu õpetamine ja õppimine, mõnel määral ka säilinud vanade arhiivilindistustega tutvumine ja nende eeskujul repertuaari täiendamine. Samuti käiakse viimasel ajal üha enam muuseumides vanade pillidega tutvumas ning valmistatakse nende eeskujul uusi pille (eelkõige labaga kandleid).